

Vymezení pojmu terorismus je, především pro velkou rozmanitost důvodů, způsobů a cílů, značně obtížné a v odborné literatuře je možno najít celou řadu definic. Autoři se ve vymezení pojmu terorismus značně různí, shodně se však většina vyhýbá pojetí, že terorismus je osobní záležitostí jednotlivce. Věnují se spíše analýze politických programů, podpoře státních nebo místních organizací, respektive analýze společnosti jako takové. Pro jeho vznik a vývoj však hrají důležitou roli také sociálně psychologické dimenze osobnosti potenciálního útočníka, fanatismus, davová psychóza. Právě česká extremistická scéna je klasickým rizikovým prostředím pro vznik aktivit politicky zaměřeného vnitřního terorismu. Radikalizace domácích extremistických skupin, jejich propojení do zahraničí na mnohem militantnější skupiny, představují potenciální riziko, možnost individuálního, spontánního vystoupení jedince či malé skupinky, jež nás mj. nutí k tomu, abychom se touto problematikou stále zabývali.

Vlivem stále častějších výskytů nejrůznějších aktivit násilného charakteru ve společnosti, často dochází k nejednotnému, nebo synonymnímu chápání jejich významů a podstaty. Stejně tak se ne příliš často setkáváme s analytickým přístupem hledající příčiny těchto jevů v osobnostních nebo sociálních souvislostech. Mezi jeden z velmi diskutovaných pojmů v současnosti patří „extremismus“.

Obecně je tento pojem spojen s nejrůznějšími projevy radikalismu, výstředností, výjimečností chování skupin nebo jednotlivců, jejichž aktivity jsou zpravidla spojovány s nejrůznějšími projevy násilí a narušování veřejného zájmu. Proto některé státy nepoužívají k označení těchto jevů pojem extremismus, ale již přesně definované pojmy jako např. terorismus, sabotáž apod. [1]

Obvykle se pachatelé těchto extremistických forem jevů vyznačují odmítáním platných společenských nebo právních norem, poměrně značným stupněm egoismu a nesnášenlivostí vedoucí k dosažení určitého cíle. Vyznačují se i manipulovatelností, která je dána i jejich věkem a mírou vnímavosti, ovlivněná jejich sociálně-psychologickým vývojem. Většinou jsou to mladí lidé, kteří jsou snáze manipulovatelní.

Fanatismus a jeho příčiny

Jednou z teorií vysvětlující nejrůznější projevy násilí a agresivity v nejrůznějších podobách, ať již páchané jednotlivcem nebo skupinou, je fanatismus. Projevy fanatismu mohou být různé, v závislosti na osobnostním založení jedince, jeho zaujetí nejrůznějšími společenskými nebo etickými hodnotami. Významný vliv sehrává význam a vliv autority a motivace v procesu vývoje vlastního hodnotového systému jedince. Na utváření podoby fanatismu mají však svůj podíl i další vlivy: skupinový tlak, davové chování, sociální poměry a další podmínky, které všechny lze velmi obtížně vyjmenovat vzhledem k různorodosti jeho podob. Je rozlišován: klasický fanatismus, částečný, indukovaný, strukturální, tvrdý, měkký apod.

Pro vznik, vývoj a zvládnání situace a emocí s následným projevem emocí je významný vliv role sociální situace a vliv sociálně psychologické dimenze osobnosti. Mezi takové rizikové situace, zejména u mladé populace, patří dnes poměrně často se vyskytující nezaměstnanost.

Každý jedinec individuálně zpracovává dlouhodobou nezaměstnanost. Reakce na tuto individuální situaci jsou podmíněny již dříve zmíněnými faktory a mohou mít nejrůznější podoby: od pasivního přijímání, apatie a deprese až po agresivní reakce, násilí, sklony k drogové závislosti apod.

Je obtížné rozlišit, zda projevy násilí a agresivity jsou spouštěny jinými sociálně společenskými vlivy nebo jsou motivovány fanatismem. Na druhé straně však sociálně společenské vlivy, jako je např. nezaměstnanost, může být spouštěcím mechanismem pro fanatické chování zejména u mladistvých.

Mladiství tyto situace často řeší skupinově, s projevy skupinového radikalismu podpořené očekáváním změny končícími v podobě úniku do fantazie často spojené s fanatickým nadšením s příslibem jiné budoucnosti.

Rozhodující pro toto chování je *davový efekt*, strhnutí, vedoucí ke vzniku tzv. *indukovaného fanatismu*. Nečekané, náhlé zhroutení až dosud smysluplného systému hodnot, tedy vznik anomie (nedostatečné sociální integrace spojené s pocitem osamělosti), vede u mládeže ke krizi, k vykořenění a ke vzniku radikálních skupin, což potvrdily mnohé situace v nedávné minulosti v souvislosti s pády komunistických systémů. [2] Nejen ekonomická, politická a sociální situace, ale i osobnostní faktory každého jednotlivce sehrávají významnou úlohu v tom, zda se jedinec bude vztahovat k nějaké extremistické skupině a dojde u něj k vývoji fanatického zaměření.

Význam pojmu „fanatismus“ a jeho dělení

V souvislosti s teroristickými aktivitami nabyl pojem fanatismus na významu spíše pejorativním. Původní význam slova má základ v latinském *fas*, což označuje božské právo a *fanum*, označující posvátné místo, chrám. *Fanaticus* byl člověk posedlý určitou formou chrámové extáze.

V průběhu historického vývoje se postupně měnil i význam tohoto pojmu. Nejzásadnější proměnu zaznamenal v průběhu francouzské revoluce, která dala tomuto pojmu označení pro politické jevy. V průběhu 19. století došlo k další radikální změně pro použití tohoto pojmu, kterým se rozumí označení osoby nebo hnutí, které vychází z vnitřního stavu a způsobu vyjadřování názoru navenek. Měřítkem je tedy osobnost a její chování.

Fanatismus je způsob, jakým lidé zacházejí s idejemi, přesvědčením a obsahy víry. Fanatické nejsou idea nebo systémy samy o sobě. Idea může být jednostranná, přehnaná nebo absurdní. Fanatici jsou lidé, kteří se typickým způsobem s touto ideou identifikují. Problém fanatického překročení mezi je tedy problémem těch lidí, kteří v sobě nesou sklon k extrému a kteří se k němu nechají strhnout. [3]

Z těchto pohledů je rozlišován fanatismus esenciální nebo také původní, klasický, strukturální a fanatismus indukovaný, přenesený.

Z tohoto rozdělení vyplývá, že esenciální fanatik představuje typ člověka s takovou osobnostní strukturou, která má sklony k následování přesvědčivých idejí, které jsou posíleny i vnější osobní a sociální situací. Jedná se o primární neboli strukturální fanatismus, který je součástí osobnostní struktury. Mezi základní prvky, které určují tento fanatismus patří neobyčejná intenzita, s jakou je schopen tento člověk sledovat své cíle, které vycházejí

ze specifík jeho psychoenergetického duševního systému založeného na mobilizaci všech duševních sil pro sledování nějakého cíle, který je vnitřně přijat za vlastní.

Díky takto soustředěné a zaměřené duševní energii jsou tito lidé schopni s velkou vytrvalostí, houževnatostí a intenzitou dosáhnout svého cíle a poslání. Ne vždy se však musí jednat pouze o kriminální zaměřenost, ale například i uměleckou, tvůrčí apod.

Pro specifickou duševní dynamiku těchto osob jsou však příznačné i další rysy, které mají charakter potřeb: potřeba sebeprosazení s důrazem na agresivitu, potřeba sebepotvrzení a potřeba vlastní integrity, které dodávají takto zaměřené osobnosti rysy vysoké individuality, odlišnosti a výjimečnosti.

Indukovaný fanatismus

Indukovaný fanatismus se vyvíjí z psychicky průměrně strukturovaných a sociálně přizpůsobivých osob, které se nechají esenciálními fanatiky nebo hnutími strhnout. V tom je spatřováno daleko větší nebezpečí a hrozba pro společnost. Vznik indukovaného fanatismu se snaží vysvětlit také několik teorií. Starší Freudova jej chápe jako regresi duševní činnosti na nižší stupeň a identifikaci s postavou vůdce, která je nositelem vzájemné vazby individuí v davu.

Jiné teorie kladou do popředí význam rané socializace pod vlivem návyku na rozkazy a jejich prolínání do dospělého věku spojené s poslušností jako s požadavkem i jako s hodnotou se všemi svými důsledky.

Další teorie zdůrazňují význam tzv. autoritativního charakteru, který pramení opět v dřívějších životních autoritách daného jedince, které jsou zdrojem a oporou pro pozdější rozhodování v dospělosti. Tito lidé jsou podrobní, bez fantazie a vzhledu, postrádají velké vůdce, jsou konvenční a očekávají své vlastní sebepotvrzení.

Mezi další příčiny vzniku indukovaného fanatismu patří závislosti lidí na skupinových procesech pramenících ve skupinovém narcismu: vlivem velikášských fantazií je posilována i vlastní hodnota jednotlivce a jeho vnímání příslušné skupiny, je posilována víra, loajalita a patriotismus.

Skupinové a davové vlivy jsou úzce spojeny se sugescí, které mají na svědomí vznik tak zvaných *psychických epidemií*. Spouštěcími mechanismy jsou zpravidla osudové události, sociální a psychické krize a vliv psychických dispozic zúčastněných osob. Skupinová sugesce je posilována osobní autoritou a postavením vůdce a jeho charismatickým vlivem.

Kromě sugesce patří mezi důležité prvky skupinové dynamiky i identifikace s ideálem, která pramení z pocitu tísně a z neuspokojivého pocitu vlastní hodnoty, která má za následek vznik fixace na jeden ideál nebo jednu ideu, která je považována za smysl života. Vazba na ideál je důležitým prvkem skupinové dynamiky, neboť vychází z potřeby narcistické kompenzace. Identifikace s ideálem rovněž kompenzuje individuální pocit bezmoci, který se naopak umocňuje a pod vlivem fanatismu, jedinečnosti a výjimečnosti a může působit destruktivně.

Fanatismus může mít různé formy projevu a různý obsah. Obecně jsou rozlišovány tyto druhy:

- | | |
|--------------------------------------|--|
| ☐ náboženský, | ☐ zdraví, |
| ☐ politický, | ☐ pravdy, |
| ☐ rasový, | ☐ povinnosti, |
| ☐ umělecký, | ☐ spravedlnosti apod. |
| ☐ sportovní, | |

Jednotlivé druhy mohou být i smíšené. Je však třeba rozlišovat mezi vnitřním přesvědčením a nadšením a fanatismem. Při rozlišování těchto pojmů je třeba akceptovat definice fanatismu včetně rozlišení fanatického postoje.

Význam osobnostních rysů

Vznik a tvorba přesvědčení je u člověka ovlivňována celou řadou velmi různorodých faktorů, jako např.: selektivní způsob uvažování, vliv sugesce, vliv skupinové dynamiky, fantazie, emocí, význam sociálního života a v neposlední řadě i význam mechanismů vlivu nevědomí, hraje významnou roli při utváření extrémně zúženého selektivního pohledu na realitu. Takto je možno vysvětlovat např. známý sugestivní účinek sebevražd, kdy funguje efekt strhnutí a nebo vznik epidemií, jak nás o tom přesvědčují mnohé příklady z historie nebo i současnosti.

Podobný efekt je možno zaznamenat i při extatickém strhnutí mladých lidí na rockových koncertech nebo fotbalových zápasech, kde je již mnohdy přítomen ale i agresivní akcent. V těchto případech se však spíše jedná o krátkodobé efekty. Pro vznik stabilnějšího přesvědčení a dlouhodobější účinek je třeba *vznik, existence a působení přesvědčivé myšlenky*.

Ani to však není konečné, definitivní vysvětlení. Vznik myšlenky, vliv sugesce nebo vyostřené emoce nemusí být u každého člověka příčinou vzniku fanatického chování nebo extatických projevů. Aby se jedinec dokázal identifikovat s ideálem ve všech konečných důsledcích vedoucích např. k sebeobětování, jsou nutné i určité osobnostní a temperamentové vlastnosti. Na tomto základu k dané problematice přistupuje typologie nebo klasifikace podle osobnostních typů (uváděná již v dávných dílech E. Kretschmera a v jeho popisech osobnostních typů známých historických vůdců a hrdinů). [5]

Podle těchto kritérií lze identifikovat vliv a intenzitu některých faktorů, které mají vliv na některé jedince a vyvolávají u nich zmíněné účinky. Např. aktivita esenciálního nebo indukovaného typu nabude na účinnosti až v případě, jakmile dojde k aktivaci fanatických elementů, jejich vystupňování, tedy k dosažení intenzity určitého stupně za předpokladu existence určitých osobnostních vlastností. Podle forem projevu a vyjadřování kritických myšlenek jsou rozlišovány tyto skupiny:

- 1. Průbojní, expanzivní ideoví fanatici** vyznačující se velkým zaujetím, bojovností za svou ideu, kterou se snaží šířit všemi prostředky. Míra intenzity prosazování víry nebo myšlenky může být zintenzivněna i osobnostními vlastnostmi zastávce nebo touhou po moci, sebeuplatnění apod.
- 2. Aktivní fanatici**, kterým jde o vlastní zájem, který zcela vychází z osobních zájmů. Příčinou vzniku této myšlenky je často nezpracované osobní ublížení, urážka nebo krivda. Tato situace se stává pro život tohoto jedince dominantní a vede k hyperkompenzačnímu boji přesahující únosnou míru.
- 3. Tiší introvertní fanatici z přesvědčení** se chovají, jak již napovídá označení, nenápadně, jsou obráceni do sebe, závisí na nějakém dominantním přesvědčení, které jsou ochotni hájit až do konce svého života. Příčinou je zde opět neřešený konflikt. Pokud se však ve svém přesvědčení střetnou s jiným, ale daleko agresivnějším projevem, nastává konflikt, který je mnohdy řešen autodestruktivně - sebevraždou.
- 4. Neurčití, skupinoví fanatici** se vyznačují určitou nevyhraněností. Ale za působnosti silné skupinové dynamiky a emocionální identifikace se skupinou, která je umocňována

jednoduchými hesly a prohlášeními, mající za cíl přesvědčit o utváření vlastního názoru, vyvolávají zvýšený projev agresivity.

5. **Konformní, závislí řadoví fanatici** jsou orientováni na svou vlastní linii a směr. Vyžaduje se konformita, přizpůsobivost, orientace na vzor, autoritu.
6. **Smíšené typy** jsou takové, kdy se jedná o kombinace popsaných typů, neboť i z hlediska fanatických projevů a chování dochází k určitým posunům ve vztahu k času a vývoji fanatického chování. [6]

Fanaticky se chovající jedinci jsou svým způsobem zvláštní svým způsobem života a projevy chování od extrémně vystupňované aktivity až k sebeobětování. Snahy mnoha badatelů vedoucí ke klasifikaci skupin fanaticů vycházejí z obecných typických psychických vlastností a rysů, které mají celou škálu různých individuálních projevů, které existují již z dob antiky. Na druhé straně je však třeba zdůraznit, že projevy fanatismu a fanatismus se nedají uspokojivě vysvětlit na žádném z existujících modelů, neboť pro vznik a projev fanatismu je důležitá struktura vnějších i vnitřních podmínek vývoje každého jedince.

Mezi nejzásadnější projevy fanatických osobností patří nekompromisnost a absolutní platnost zastávané myšlenky, způsob myšlení a vidění světa. Způsob projevu a zastávání myšlenky je ovlivněno potřebami kompenzace související s vlastní psychickou minulostí. Sklon k přílišné jednoduchosti nebo zjednodušování je dalším rysem fanatického myšlení. Souvisí s potřebou vyloučení rozporuplných faktů, s nekompromisností, striktností.

Toto odlišné „extrémní“ chování vede ke vzniku opozice. Projev odporu je z pohledu fanatika vnímán jako útok proti vlastní osobě, což v případě osob s paranoidními rysy je interpretováno jako úmyslné nepřátelství. Dalším rysem, který je považován za významný z hlediska prožívání života, je narušenost emocionálních vztahů fanatika k vlastnímu životu a ke světu obecně, což je hodnoceno jako neschopnost empatie, lásky, sympatie, přátelství a otevřenosti.

Z důvodů absence citové empatie jsou fanatici hodnoceni jako lidé necitelní, schopní přinášet i snášet bolest a utrpení a neschopní pochopit následky svého nesnesitelného chování pro ostatní. Odlišnost způsobu zpracování vnitřních psychických prožitků v podobě nutnosti hyperkompenzace pocitů méněcennosti a sebepotvrzení vede v mnoha případech až k sebeobětování jako důsledku odlišného způsobu myšlení a vidění světa a způsobu prožívání a vnitřního zpracování v prožitkové, emocionální oblasti.

Formy terorismu

Mezi nejdiskutovanější formu projevu násilí ve společnosti patří v současnosti bezesporu terorismus, který na sebe upoutal pozornost zvláště po atentátech na Ameriku dne 11. 9. 2001 především svou organizovaností, skrytostí, destruktivností, vyvolávající další následky od jedinců počínaje, vnitrostátními a mezinárodními dopady konče. Lidé si začali klást takové otázky, co je to vlastně terorismus a co je příčinou jeho vzniku.

Terorismus, jak jeho obsah naznačuje, je spojen s užitím nejružnějších forem násilí, s agresivitou. Je chápán jako **násilná, agresivní aktivita jedince nebo skupiny motivovaná určitou myšlenkou, ideou vyrůstající z pevného, fixovaného přesvědčení, jehož cílem je navození určité změny**. V tomto směru jsou proto významné poznatky o fanatismu, protože pro přesvědčeného teroristu je motivace a idea prvořadou.

Nicméně, a nesmíme tuto skutečnost opomíjet, cílem terorismu může být i uspokojení duševně nemocného člověka; takový „psychotický terorismus“ je považován za nejméně čitelný, jeho aktérům stačí, že jejich čin vyvolá pozornost a hrůzu, které jim zpětně přinášejí zvrácené potěšení a uspokojení. V tomto případě není násilí cestou k prosazení nějakého požadavku, ale cílem samým.

Z pohledu mezinárodního je možno rozlišovat terorismus nejrozumnějšího druhu: terorismus s cílem získat nezávislost, separatistický, koloniální apod.

V literatuře je potom možné se setkat s velkou nejednoznačností a různorodostí ve vymezení pojmu terorismus, od analýzy politických programů a podpory od státních nebo místních institucí a společnosti, až po osobní, individuální charakteristiky. S terorismem a jeho nejrozumnějšími podobami se lze denně setkat v různých masmédiích. Výsledkem je většinou snaha poukázat na jeho nebezpečí spočívající v ohrožení života, hodnot, na jeho **latentnost** spočívající většinou v blíže nespecifikovaných aktivitách vyvolávajících strach, pocit ohrožení, hrůzy.

Mnohdy je význam terorismu širší populací podceňován, protože se odehrává daleko za hranicemi země a je spíše vnímán jako senzace, kdy je zveřejňován teroristický program a požadavky teroristů bez dalšího komentáře.

Závěr

V poslední době vnímáme zvyšující se radikalizaci terorismu a není vždy možné a snadné dopodrobna rozlišit a poznat jeho základ vzniku a ideologii. Terorismus v žádném případě nelze zaměňovat za běžnou násilnou kriminalitu, stejně tak jako jej ani nelze psychologicky odvozovat od kriminálních sklonů určitého jedince.

Stále častěji se setkáváme s fanaticky a extrémně orientovanými projevy, zejména u mládeže s výrazným emocionálním a ideologickým vlivem. Z tohoto pohledu se rozlišují dnes již u nás poměrně známé aktivity pravicového a levicového extremismu.

Snahy po vysvětlení příčin sklonu k extrému a fanatismu směřují opět do oblasti lidské psychiky, k mechanismům kompenzace a hyperkompenzace, k otázce vlastních hodnot, hledání smyslu života, ke snahám o akceptaci sociální skupinou. V neposlední řadě významnou úlohu sehrává i vliv dalších osobnostních, temperamentových, ale i sociálních a společenských faktorů.

Prameny a literatura:

- [1] METEŇKO, J. Extrémizmus a xenofóbia: stav, problém a možnosti ich riešenia Policajným zborom v SR. In: Plečič, V., Danics, S., Stachová, I. *Extrémizmus - jeho kořeny, projevy a východiska řešení*. PA ČR, 2001, s. 108-124.
- [2] PFÜRTNER, S. H. *Fundamentalismus. Die Flucht ins Radikale*. Freiburg: Herder-Verl. Spektrum, s. 4031, 1991.
- [3] HOLE, G. *Fanatismus*. Praha: Portál, 1998, s. 29.
- [4] FREUD, S. *Massenpsychologie und Ich-Analyse*. In: Ges. Werke, sv. XIII, Fankfurt: S. Fischer-Verl., 1963, s. 71-161.
- [5] KRETSCHMER, E. *Körperbau und Charakter*. Berlin: Springer-Verl., 1951.
- [6] HOLE, G. *Fanatismus*. Praha: Portál, 1998, s. 58.
- [7] BRZYBOHATÝ, M., *Terorismus I.*, Praha: Police History, 1999.
- [8] FEDOROVÍČOVÁ, I. „Úloha kriminalistiky v trestnom súdnictve.“ *Kriminalistika XXVI*, 1993, č. 4, s. 323-327.
- [9] www.terrorism.com
- [10] www.bis.cz
- [11] RUDIN, J. *Fanatismus. Die Magie der Gewalt*. Freiburg: Walter-Verl., 1975.
- [12] Le BON, G. *Psychologie davu*. Praha: KRA, 1997.